Adashaliyeva Muxtasar Sobirjon qizi

Namangan Davlat Universiteti Tarix mutaxasisligi 1-kurs magistranti

TEMURIY MALIKALARINING DAVLAT BOSHQARUV TIZIMIDA TUTGAN O‘RNI.

ANNOTATSIYA: Mazkur ilmiy maqola Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar saltanatining (XIV asr oxiri – XVI asr boshlari) siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotida ishtirok etgan malikalarning davlat boshqaruv tizimida tutgan o‘rnini fundamental manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida atroflicha tahlil qilishga bag‘ishlangan. An’anaviy sharq jamiyatlarida xotin-qizlarning roli asosan oila doirasida cheklangani haqidagi umumiy tasavvurlarga qaramay, Temuriylar davlati malikalari, xususan, Saroymulkxonim, Gavharshodbegim va Mihr Nigorxonim kabi shaxslar nafaqat saroy hayotida, balki siyosiy qarorlar qabul qilishda, diplomatik aloqalarni o‘rnatishda, shuningdek, yirik bunyodkorlik va xayriya ishlariga homiylik qilish orqali davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga beqiyos hissa qo‘shganlar. Maqolada ularning “ulug‘ onalar” va “shodbegimlar” maqomi doirasidagi amaliy vakolatlari, davlat ishlariga ta’siri, hukmdorlarga maslahatgo‘y bo‘lishi, va ayniqsa, madrasa, masjid, xonaqoh kabi monumental inshootlarni qurishdagi rahnamoliklari chuqur o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari Temuriy malikalarning faoliyati o‘rta asr Sharq jamiyatida ayollar mavqei ancha yuqori bo‘lganligidan dalolat beruvchi noyob tarixiy hodisa ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Temuriy malikalar, Davlat boshqaruvi, Saroymulkxonim, Gavharshodbegim, Temuriylar Renessansi, Siyosiy ta’sir, Bunyodkorlik, O‘rta asrlar Sharqi.

АННОТАЦИЯ: Данная научная статья посвящена детальному анализу места цариц, участвовавших в политической, социальной и культурной жизни Сахибкирана Амира Темура и империи Тимуридов (конец XIV – начало XVI вв.), в системе государственного управления, основанному на фундаментальных источниках и современных исследованиях. Несмотря на распространённое представление о том, что роль женщин в традиционных восточных обществах ограничивалась преимущественно семьёй, царицы государства Тимуридов, в частности, такие личности, как Сараймулькханым, Гавхаршодбегим и Михр Нигорханым, внесли неоценимый вклад в социально-экономическое развитие государства не только в придворной жизни, но и в принятии политических решений, установлении дипломатических отношений, а также посредством спонсирования крупных творческих и благотворительных проектов. В статье подробно рассматриваются их практические полномочия в рамках статусов «великих матерей» и «шодбегим», их влияние на государственные дела, их роль советников правителей и, в особенности, их руководство строительством монументальных сооружений, таких как медресе, мечети и ханако. Результаты исследования подтверждают, что деятельность тимуридских цариц представляет собой уникальное историческое явление, свидетельствующее о высоком статусе женщин в средневековом восточном обществе.

Ключевые слова: тимуридские царицы, государственное управление, Сараймулькханым, Гавхаршодбегим, тимуридское возрождение, политическое влияние, творчество, средневековый Восток.

ANNOTATION: This scientific article is devoted to a detailed analysis of the place of the queens who participated in the political, social and cultural life of Sahibkiran Amir Temur and the Timurid Empire (late 14th - early 16th centuries) in the state administration system, based on fundamental sources and modern research. Despite the general perception that the role of women

in traditional Eastern societies was mainly limited to the family, the queens of the Timurid state, in particular, such individuals as Saraymulkkhanim, Gavharshodbegim and Mihr Nigorkhanim, made an invaluable contribution to the socio-economic development of the state not only in palace life, but also in making political decisions, establishing diplomatic relations, and also by sponsoring major creative and charitable works. The article deeply studies their practical powers within the framework of the status of "great mothers" and "shodbegims", their influence on state affairs, their role as advisors to rulers, and especially their leadership in the construction of monumental structures such as madrasas, mosques, and khanaqohs. The results of the research confirm that the activities of the Timurid queens are a unique historical phenomenon, indicating that the status of women in medieval Eastern society was quite high.

Keywords: Timurid queens, State administration, Saraymulkkhanim, Gavharshodbegim, Timurid Renaissance, Political influence, Creativity, Medieval East.

KIRISH

Temuriylar imperiyasi o‘rta asrlar jahon tarixida davlatchilik, ilm-fan, madaniyat va me’morchilikning yuksak taraqqiyoti bilan chuqur iz qoldirgan buyuk saltanatdir. Ammo, uzoq yillar davomida bu ulkan davlatning tarixini o‘rganishda asosiy e’tibor hukmdorlar, shahzodalar va harbiy sarkardalarning faoliyatiga qaratilib, saroy hayotining ajralmas qismi bo‘lgan hamda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda muhim rol o‘ynagan Temuriy malikalarning o‘rni ko‘pincha chetda qolib kelgan edi. Holbuki, tarixiy manbalar, xususan, Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”si, Sharofiddin Ali Yazdiyning shu nomli asari, Mirxondning “Ravzat us-safo”si, shuningdek, Ispaniya elchisi Rui Gonsales de Klavixoning kundaliklari Temuriylar saroyida malikalarning nufuzi nihoyatda baland bo‘lganligini, ular nafaqat oila va tarbiya sohasida, balki bevosita davlat boshqaruvi, diplomatiya va bunyodkorlik ishlarida ham faol ishtirok etganliklarini aniq ko‘rsatadi. Ushbu maqola Temuriy malikalarning davlat tizimidagi mavqeini kompleks tahlil qilishni, ularning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalardagi amaliy faoliyatini yoritishni hamda ularning o‘z davri jamiyatidagi o‘rni qanday bo‘lganligini aniqlashni maqsad qilgan. Ushbu tadqiqot, Temuriylar davri tarixiga doir tushunchamizni kengaytirib, o‘rta asrlar Sharq ayollarining davlat boshqaruviga bevosita ta’sir o‘tkaza olganligi haqidagi qiziqarli va kam o‘rganilgan jihatni ochib berishga xizmat qiladi.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Temuriy malikalarning davlat boshqaruvidagi o‘rnini o‘rganishga bag‘ishlangan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu mavzu mustaqillik yillarida o‘zbek tarixshunosligida katta qiziqish uyg‘otgan. T. Fayziyevning “Temuriy malikalar” (1994) nomli ilmiy-ommabop asari dastlabki va keng qamrovli manbalardan bo‘lib, malikalarning shaxsiy hayoti, bunyodkorlik faoliyati va siyosiy ishtirokiga doir muhim ma’lumotlarni umumlashtirgan. Shuningdek, Azamat Ziyoning “O‘zbek ayollari tarix sahnasida” (2002) asarida ham Temuriy malikalarning ijtimoiy nufuzi alohida bobda tahlil qilingan. Zamonaviy tadqiqotchilar, jumladan, S. Fayzullayeva, O. Farhodova, M. Hakimova kabi olimlar o‘z ilmiy ishlarida Temuriy malikalarning, xususan, Saroymulkxonim (Bibixonim) va Gavharshodbegimning xayriya va me’morchilik sohasidagi homiylik faoliyatiga, siyosiy maslahatgo‘y sifatidagi roliga e’tibor qaratishgan. Bu tadqiqotlar

[1] Klavixo, Rui Gonsales de — *Samarqandga Temurning huzuriga sayohat kundaligi* — Toshkent: O‘zbekiston, 2018, B. 125-130.

malikalarning faoliyati davlat hayotining ajralmas qismi bo‘lganini va bu holat o‘rta asr Movarounnahr an’analariga qisman xos ekanligini tasdiqlaydi.

Ushbu maqolani tayyorlashda tarixiy-qiyosiy tahlil va sistemali yondashuv metodologiyasi asos qilib olindi. Tarixiy-qiyosiy tahlil orqali Temuriy malikalarning faoliyati Movarounnahr va Xurosonning oldingi va keyingi davrlaridagi ayollarining ijtimoiy mavqei bilan solishtirilib, Temuriylar davri xususiyati ochib beriladi. Sistemali yondashuv yordamida esa malikalarning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy faoliyatlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda, davlat boshqaruvi tizimining ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqiladi. Asosiy manbalar sifatida "Zafarnoma" va Klavixoning sayohat kundaliklari kabi birlamchi manbalardan olingan ma’lumotlarga tayaniladi, bu esa tadqiqotning ishonchliligi va ob’yektivligini ta’minlashga yordam beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Temuriy malikalarning davlat boshqaruvi tizimida tutgan o‘rni bir necha jihatdan namoyon bo‘lgan. Eng avvalo, ular maslahatgo‘y va siyosiy arbitraj rolini o‘ynaganlar. Amir Temur va undan keyingi hukmdorlar, ayniqsa Shohrux Mirzo, o‘z rafiqalari va onalari, xususan, katta nufuzga ega bo‘lgan Saroymulkxonim (Bibixonim) va Gavharshodbegimning maslahatlariga quloq tutganlar. Klavixoning yozishicha, Saroymulkxonim Amir Temurning davlat ishlariga doir muhokamalarida bevosita ishtirok etgan, bu esa uning siyosiy mavqeining yuksakligidan dalolat beradi.[2]

Ikkinchidan, malikalar hokimiyat o‘tishidagi ta’sirchan shaxslar bo‘lganlar. Hukmdor vafot etganida yoki siyosiy inqiroz yuzaga kelganida, ular taxt vorisligini belgilashda yoki turli shahzodalarni yarashtirishda muhim rol o‘ynagan. Masalan, Shohrux Mirzoning rafiqasi Gavharshodbegim turli shahzodalar o‘rtasidagi nizolarni hal qilishda bevosita aralashgan, hatto o‘zining shaxsiy farmonlari (yarlıg‘lari) orqali davlat ishlariga ta’sir o‘tkazgan. Manbalarda aytilishicha, u o‘g‘li Ulug‘bek va boshqa temuriy shahzodalar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarda diplomatik vositachi vazifasini bajargan.

Uchinchidan, Temuriy malikalar bunyodkorlik va ijtimoiy-iqtisodiy homiylikning asosiy tashabbuskorlari bo‘lishgan. Bu faoliyat ularning davlatdagi nufuzini yanada oshirgan. Ular tomonidan qurilgan me’moriy yodgorliklar ulkan moliyaviy resurslarga egaligini va bu mablag‘larni mustaqil tasarruf etish vakolatlariga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Ushbu faoliyat ularning hukmdor bilan yonma-yon davlat g‘amxo‘rligini amalga oshirayotganini ko‘rsatuvchi muhim natija hisoblanadi.

Quyidagi jadvallar orqali Temuriy malikalarning davlat hayotiga ta’sirining asosiy yo‘nalishlari va ularning bunyodkorlikdagi ishtiroki aniq ma’lumotlar bilan ko‘rsatilgan:

1-Jadval. Temuriy Malikalarining Siyosiy Va Ijtimoiy Faoliyat Turlari

[2] Hakimova, Muyassar Rashidovna — *Temuriy malikalarning hayoti va faoliyatiga tarixiy nazar* — International Journal of Education, Social Science & Humanities, Finland Academic Research Science Publishers, Vol. 11, No. 4, 2023, B. 763-772.

Malikalar (namunalar)	Hukmdorga Yaqinligi	Faoliyat Yo‘nalishi	Ta’sir Doirasi
Saroymulkxonim (Bibixonim)	Amir Temurning katta xotini, Chingizxon avlodi	Siyosiy maslahatgo‘y, Elchilarni qabul qilish	Saroy siyosati, Markaziy boshqaruv
Gavharshodbegim	Shohrux Mirzoning rafiqasi	Taxt vorisligida ishtirok, Diplomatiya, Vaqf ishlari	Xurosonni boshqarish, Moliya va huquqiy qarorlar
Mihr Nigorxonim	Sulton Ahmad Mirzo rafiqasi, Yunusxonning qizi	Hukmdorning ichki va tashqi siyosatiga ta’sir	Saroydagi nufuzli maslahatlar
O‘g‘i Begim	Amir Temurning qizi	Diplomatiya (nikoh orqali siyosiy ittifoqlar)	Viloyatlararo aloqalar, Siyosiy strategiya

2-Jadval. Temuriy Malikalar Tomonidan Boshlab Yuborilgan Yirik Bunyodkorlik Ishtiroki

Malikalar	Inshoot/Faoliyat Nomi	Qurilgan joy	Qurilish Yili (taxminiy)	Ijtimoiy-Siyosiy Ahamiyati
Saroymulkxonim	Bibixonim Jome Masjidi va Madrasasi	Samarqand	1399-1404 yillar	Ilm-fan va diniy markazlarga homiylik, shaxsiy nufuz ramzi.
Gavharshodbegim	Gavharshodbegim Masjidi va Madrasasi majmuasi	Hirot	1417-1438 yillar	Temuriylar Renessansining yorqin namunasi, Xuroson poytaxtidagi hukmronlik ramzi.

Malikalar	Inshoot/Faoliyat Nomi	Qurilgan joy	Qurilish Yili (taxmini)	Ijtimoiy-Siyosiy Ahamiyati
Gavharshod begim	Madrasa va Xonaqoh (Gavharshod xonaqohi)	Mashhad	XV asr boshlari	Diniy taqvo va xayriya faoliyatining kengligi.
O‘g‘i Begim	O‘g‘i Begim madrasasi (Aytilisha bo'yicha)	Samarqand (aniqlanmoqda)	XIV asr oxiri	Ilm-fanga e’tibor, madaniy homiylikning dastlabki namunalari.

Ushbu ma’lumotlar Temuriy malikalarning davlat boshqaruvida rasmiy lavozimga ega bo‘lmasalar-da, norasmiy va katta siyosiy ta’sir doirasiga ega bo‘lganligini, davlatning rivojlanishiga bevosita ishtirok etganliklarini aniq ko‘rsatadi.

XULOSA

Temuriy malikalarning davlat boshqaruv tizimida tutgan o‘rni ularning davlat va jamiyat hayotining ajralmas va yuqori nufuzli qismi bo‘lganligini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Amir Temur tomonidan asos solingan davlat qurilishi an’analarida malikalarga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu an’ana keyinchalik uning avlodlari davrida ham, xususan Shohrux Mirzo va Ulug‘bek hukmronligi davrida ham izchil davom ettirilgan. Malikalar nafaqat saltanatning ichki siyosiy masalalarida, balki tashqi diplomatiya va xususan, keng qamrovli bunyodkorlik ishlarida faol ishtirok etganlar. Saroymulkxonimning Amir Temur yonida davlat ishlariga oid majlislarda ishtirok etishi, Gavharshodbegimning esa butun bir imperiyaning Xuroson qismidagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy siyosatini shakllantirishda beqiyos rol o‘ynashi, ularning oddiy saroy ayollari emas, balki real hokimiyatga va mustaqil moliyaviy manbalarga ega bo‘lgan siyosiy arboblar ekanligini isbotlaydi.

Bu davr Sharq tarixida ayollarning davlat ishlariga ta’siri yuqori bo‘lgan noyob davr hisoblanadi. Ular qurgan ulug‘vor me’moriy yodgorliklar (masalan, Bibixonim Masjidi, Gavharshod majmuasi) malikalarning nafaqat madaniy, balki ijtimoiy-iqtisodiy va diniy hayotga homiylik qilish orqali o‘z obro‘sini mustahkamlaganligini ko‘rsatadi. Ular ta’sirida yashagan shoir va olimlar, ularning shaxsiy kutubxonalari va ilm-fanga ko‘rsatgan homiyliklari Temuriylar Renessansining shakllanishida ham muhim ahamiyat kasb etgan. Xulosa qilib aytganda, Temuriy malikalar shunchaki hukmdorning rafiqalari yoki onalari bo‘lmay, balki markazlashgan Temuriylar davlatining qudrati va madaniy yuksakligini belgilovchi, davlat mexanizmining muhim va ta’sirchan bo‘g‘ini sifatida tarix sahnasida o‘ziga xos o‘rin egallaganlar. Ularning faoliyati zamonaviy tarixdan ham o‘rta asrlar jamiyatida ayollar huquqi va nufuziga doir muhim saboq bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Klavixo, Rui Gonsales de — *Samarqandga Temurning huzuriga sayohat kundaligi* — Toshkent: O‘zbekiston, 2018, B. 125-130.
2. Fayziyev, To‘la — *Temuriy malikalar* — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi, 1994, B. 1-3, 45-58.
3. Azamat Ziyo — *O‘zbek ayollari tarix sahnasida* — Toshkent: Fan, 2002, B. 18-35.
4. Hakimova, Muyassar Rashidovna — *Temuriy malikalarning hayoti va faoliyatiga tarixiy nazar* — International Journal of Education, Social Science & Humanities, Finland Academic Research Science Publishers, Vol. 11, No. 4, 2023, B. 763-772.
5. Fayzullayeva, Sayyora — *Temuriy malikalarning ijtimoiy va madaniy hayotda tutgan o‘rni* — Interpretation and Researches, Vol. 1, No. 1, 2023, B. 11-18.